

„Mi Pécssett is pozsonyiak maradunk.” Az Erzsébet Tudományegyetem identitásnarratívái

A 20. századi magyar felsőoktatástörténet meghatározó töréspontja, hogy az első világháborút követően az ország négy tudományegyeteméből kettő – a pozsonyi és a kolozsvári – alapítási helyének elhagyására kényszerült. Az európai egyetemek történetében a székhelyváltoztatás korántsem ritka, de minden esetben számos veszteséggel jár. Az intézmény hátrahagyja épületeit, gyakran könyvtárát és felszereléseit is, megszakad(hat)nak lokális, társadalmi és/vagy akadémiai kapcsolatai – kiváltképp, ha sietős a távozás, és az egyetemet nem is követi valamennyi polgára az új székhelyre, ahol mindezeket a kapcsolatokat, infrastruktúrát megváltozott feltételek között kell újra kiépíteni. Ennél jóval kisebb, mégis kihívásokat rejtő feladatként jelentkezik az is, hogy ezt az eseményt az egyetem hogyan értelmezze önmagára nézve, és hogyan jelenítse meg az intézményről szóló (történeti) elbeszéléseiben.

Az utóbbi évek egyetemtörténeti kutatásai kiemelt érdeklődést mutatnak a szimbolikus gyakorlatok, önreprezentációs stratégiák iránt. E kutatások alapján ismert, hogy az egyetem mint bármely más intézmény funkciójáról, akadémiai-tudományos közeghez való viszonyáról, lokális kapcsolatairól stb. olyan szerepfelfogásától függő történeteket alkot, melyek gyakran múltbeli eseményekből táplálkozva legitimitást nyújthatnak számára, kiemelik kiválóságát a jelenben, de a jövőre nézve is orientációt kínálnak.¹ A töretlen fejlődés ábrázolására törekvő elbeszélések megalkotásakor a működés különféle törései, zavarai komoly kihívást jelentenek, ahogy persze az is, hogy az intézményi identitás kialakítása nem légüres térben zajlik: az elismerésre vágyó egyetemnek tekintettel kell lennie az aktuális politikai, tudományos, helyi stb. keretekre és narratívákra is.² Az intézmény ezek átalakulását – különféle hangsúlyokkal – az önmagáról alkotott elbeszélések finomhangolásával (is) követi.

¹ E kutatások nagy része a jubileumok egyetemi emlékezetkultúrában játszott szerepével foglalkozik. Lásd például: Müller 1998; Paletschek 2010; Dhondt (szerk.) 2015.

² A francia egyetemek példáján lásd: Picard 2012.

E folyamatot jelen tanulmány egy olyan egyetem példáján mutatja be, mely épp csak megalkotta önmagáról első karakteresebb narratíváját, máris székhelyének elhagyására kényszerült. Az Erzsébet Tudományegyetemet (ETE) 1912-ben alapították Pozsonyban, jogi kara 1914-ben, bölcsész- és orvosi kara 1918-ban nyitott meg. Háromkarú pozsonyi egyetemenként azonban alig egy évet működött, az 1919-es cseh–szlovák megszállást követően a város elhagyására kényszerült. Ezután rövid ideig Budapesten, majd 1923-tól Pécsen lett otthonra.³ A tanulmány a székhelyváltásról, illetve az egyetem mindenkori székhelyéhez fűződő viszonyról szóló narratívákkal foglalkozik, de a tartalmi elemeken túl azt is vizsgálja, vajon az e történetekben felvázolt jövőkép milyen fogadtatásra lelt az egyetemi közösségen belül.

A pozsonyi egyetem

Az Erzsébet Tudományegyetem első, határozott intézményi identitást mutató elbeszélései a bölcsész- és az orvoskar megnyitásához köthetők. 1918 márciusában, a bölcsészkar megnyitásakor elhangzott beszédében Finkey Ferenc rektor az ETE-t a Mátyás király által 1467-ben alapított, de mindössze néhány évig működő pozsonyi Academia Istropolitana teljes jogú örökösének deklarálta: „Voltaképpen a mai nappal lett befejezett és megváltoztathatatlan tény, hogy Pozsonyban feltámadt hamvaiból, több mint 400-évi szünetelés után, a nagy Mátyás király Academia Istropolitánaja.”⁴

E gondolat persze nem volt új. A harmadik egyetemért lobbizó Pozsony városa már az 1870-es évektől kezdve érvelt az egyetemhez fűződő „történeti jogával”.⁵ Ezt a pozsonyi és a debreceni egyetem alapításáról határozó 1912. évi XXXVI. törvény indoklása is elismerte, bár a város melletti döntésben inkább anyagi okok és a kormányzat nemzetépítési törekvései játszottak szerepet. Pozsony egyeteme ugyanis fontos nemzetpolitikai missziót kapott, ti. hogy a magyar kultúra művelőjeként és terjesztőjeként az etnikailag vegyes lakosságú Felvidéken a nem magyar nemzetiségűeket az oktatás lehetőségeinek bővítésével asszimilálja.⁶

Az új egyetem identitásának megalkotása során többféleképpen keveredtek az intézmény működésének lokális és nemzeti kontextusára utaló referenciák. A névadó kiválasztása például egyszerre volt az alapító dinasztia iránti lojalitás

³ Az ETE történetéről átfogóan lásd: Szabó 1940; Ravasz 1983; Pohánka–Lengvári 2011.

⁴ ETE 1918: 6.

⁵ Lukinich 1933: 5–8.

⁶ P. Szabó 2011: 138–162.

gesztusa, valamint a magyar nemzeti kultúra felsőbbrendűségének és a lokálpatriotizmusnak a kifejezője. Erzsébet magyarországi kultusza ugyanis nagy részben az elhunyt királyné magyarok iránti szimpátiáján, illetve a magyar kultúra iránti tiszteletén alapult, így névadóul választása a nemzetépítési törekvéseket is legitimálta. A királyné tisztelete ráadásul összefonódott Árpád-házi Szent Erzsébet kultuszával is, amelynek Pozsony – mint a szent egyik feltételezett születési helye – központi helyszíne volt.⁷

Utóbbinál erősebb szimbolikus kapcsolatot teremtett a város és egyeteme között az Academia Istropolitana történeti örökségének átruházása az Erzsébet Tudományegyetemre. Az egyetemre áhító városok szempontjából az évszázados felsőfokú hagyományok felemlegetése a hely kiválóságát, az egyetem befogadására való alkalmasságot bizonyította. Az Academia Istropolitanáról szóló monográfia, mely éppen az ETE megnyitására időzítve jelent meg, a középkori elődöt az új intézmény majdani jelentőségének biztosítékeként jelenítette meg: „Pozsony új egyeteme régi történelmi alapokon épül [...], tehát életrevalóságát annál fokozottabb bizalommal remélhetjük.”⁸

Ez az interpretáció az egyetem szempontjából is pozitív üzenetet hordozott. Az eleinte meglehetősen rendezetlen körülmények között működő ETE számára a város kulturális örökségének felvállalása az intézményi identitás biztonságérzetet nyújtó elemét jelentette. Pozsony címerére és az Academia Istropolitanára utaló szimbólumok megjelentek az egyetemi címeren,⁹ de rendszeresen megemlékeztek a névadó pozsonyi kapcsolatairól az Erzsébet-napi közgyűléseken is. A szimbolikus gesztusok ugyanakkor praktikus célt is szolgáltak. Az egyetem gyors kiépülésével kapcsolatos várakozások ugyanis az első világháború kitörése miatt nem teljesedtek be. Az ETE-t működése első éveiben főként a karok felállítása foglalkoztatta, ám az elhúzódó építkezések miatt 1917-ben némi keserűséggel jegyezte meg Finkey rektor, hogy míg Debrecenben már három kar működik, addig Pozsonyban továbbra is csak egy: „Vagyis bizony szégyenkezve kell bevallanunk, hogy a mi egyetemünk csak úgynevezett, mondjuk címzetes egyetem, és tényleg még a »csonka egyetem« fogalmának sem felel meg.”¹⁰ Minthogy a háború alatt az egyetem fejlesztése döntően Pozsony anyagi erőfeszítéseitől függött, az ünnepi beszédekben a városhoz fűződő bensőséges viszony taglalása és az Academia Istropolitana emlegetése folyamatos emlékeztetőül is szolgált a városvezetés számára, hogy a „csonka” egyetemnek további anyagi támogatásra van szüksége.

⁷ Vér 2006: 23, 114–117, 125. Az ETE névváltozásairól részletesebben lásd: Polyák 2014.

⁸ Császár 1914: 3.

⁹ PTE EL VIII.1.a. ETE 1917. október 30-i tanácsulása, 16. pont.

¹⁰ ETE 1917: 59.

Nem véletlen, hogy Finkey csak a második kar megnyitásakor (és a harmadik kar felállításának tudatában) deklarálta „teljes jogú örökösnek” az egyetemet.

Egy hónappal később, az orvosi kar megnyitásakor Finkey azonban tovább árnyalta az intézmény önképét, amikor úgy fogalmazott, hogy „egyetemünk [...] nem Pozsony városáé vagy Pozsonyvármegyéé [...], hanem az egész magyar nemzeté s mi, egyetemi tanárok és az egyetemi hatóságok is nem helyi érdekeket, hanem az egész magyar haza jólfelfogott érdekét, a magyar nemzeti kultúrát, hazánk szellemi felvirágoztatását szolgáljuk minden erőnkkel és tehetségünkkel”.¹¹ E megfogalmazásból egy lokális szerepkörét ugyan elismerő, de elsősorban nemzeti hatókörű és nemzeti célokat megvalósító intézmény képe rajzolódott ki. A karok felállításának nehézségein átlendülve az egyetem immár egyértelműen az alapításban rejlő nemzetpolitikai missziót jelenítette meg legfőbb identitásképző elemként.

1919 januárjában azonban a cseh csapatok bevonultak Pozsonyba, s miután szeptemberben a csehszlovák kormány átvette épületeit és felszerelését, az orvosi és a bölcsészkar beszüntette működését.¹² A professzorok Budapestre távoztak, s a jogi kar 1922-es bezárását követően a jogászprofesszorok is csatlakoztak hozzájuk. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1920 februárjában úgy döntött, hogy az ETE a működését a székhelyét szintén elhagyni kényszerült kolozsvári egyetemmel együttműködve Budapesten folytassa.¹³ Noha már ekkor felmerült, hogy a lecsökkent területű és lakosságszámú országban nincs szükség négy egyetemre, a kormányzat a békekonferencia pozitív döntésében reménykedve a két önálló intézmény fenntartása mellett döntött. Megőrzésük kiválóan illett az országterületek elcsatolása ellen érvelő, utóbb pedig a trianoni béke igazságtalanságát hangsúlyozó sérelmi retorikába mint a román és a csehszlovák megszállók kulturális pusztításának mementója.¹⁴

A székhely elvesztéséből fakadó sérelem integráns része lett az egyetem önképének is: „Mi, pozsonyi egyetem, [...] Pozsony városának az ezeréves hazától való elcsatolását s így egyetemünk elsajátítását közönséges rablásnak minősítjük [...]. Mi, pozsonyi egyetem, ebbe a mai napon nemzetközi szerződésekkel megpecsételt és kodifikált rablásba soha sem nyugszunk bele s minden lehető eszközt fölhasználunk arra, hogy az egész tudományos világ, a respublica litterarum élő lelkiismerete előtt állandóan hangoztassuk s bizonyítsuk elrablott területeinkhez s egyetemünkhöz való elévülhetetlen jogainkat” – fogalmazott a békeszerződés alá-

¹¹ ETE 1918: 84.

¹² Bővebben: van Duin 2009: 207–243.; Popély 2005.

¹³ Az egyetem budapesti tartózkodásához lásd továbbá: Lengvári 2014.

¹⁴ Ladányi 2000: 20–27.; Ujváry 2003: 28.

írásának napján, az elcsatolt területek törvényhatóságainak követgyűlésén az ETE filozófiaprofesszora, Kornis Gyula.¹⁵ Az egyetem tudatosan törekedett arra, hogy az őt ért sérelem emlékét életben tartsa, a rektorok és dékánok beszédekben rendszeresen „menekült”, „számkivetett” egyetemenként hivatkoztak intézményükre.¹⁶ A revíziós retorika felerősítette az ETE identitásának Pozsonyhoz fűződő elemeit, így például hivatalos elnevezésében egészen 1921-ig használta a „pozsonyi” jelzőt. Azzal, hogy a csehszlovák kormány követelésére el kellett hagynia, az egyetemi emlékezet újabb sérelmes momentummal bővült, s a későbbi elbeszélésekben mint az otthontól való megfosztás szimbolikus aktusa jelent meg. Budapesten az ETE számára pozsonyi mivolta a korábbinál is nagyobb jelentőséget nyert.

Egyetem Pécssett

A jelző törlésében az is szerepet játszott, hogy ekkorra már döntés született az ETE *ideiglenes* pécsi elhelyezéséről. Pécs, az 1367-ben elsőként alapított, de csak néhány évtizedig működő középkori magyar egyetem székhelye Pozsonyhoz hasonlóan régóta küzdött saját egyetemért. Törvényhatósága és püspökei a 18–19. századtól többször is kezdeményezték újabb egyetem felállítását, s hosszabb-rövidebb ideig számos olyan felsőfokú intézmény is létesült a városban, melyre egy egyetem karait lehetett volna alapozni.¹⁷ A városvezetés az ETE befogadását évszázados küzdelmeinek megkoronázásaként ünnepelte: „készséggel használok fel az alkalmat, hogy úgy magam, mint városom közönsége őszinte örömeinek adjak kifejezést afölött, hogy a pozsonyi egyetem – bár ideiglenesen is – városunk falai közt fog elhelyezést találni, s hogy régi vágyunk, hogy Nagy Lajos egyeteme városunkban visszaállíttassék – bár az országot ért végzetes katasztrófa árán – végre teljesedésbe megy” – fejezte ki örömét 1921-ben Nendtvich Andor polgármester Lukinich Imre rektornak.¹⁸ A városlakók egyöntetű támogatására vonatkozó utalás azonban meglehetősen eufemisztikus volt. Egy pécsi egyetem léte ugyanis főként a helyi elit egy részének szívügye volt, a lakosság véleménye megoszlott a kérdésben. Az iskolák áthelyezése miatt a szülők tiltakozó akciókat kezdeményeztek, az orvosok gyanakodva szemlélték a leköltöző professzorokat, s általában

¹⁵ PTE EL VIII.1.a. ETE 1920. június 7-i tanácsulása, 16. pont.

¹⁶ Bár az egyetemi tanács 1921-ben úgy határozott, hogy a tanévnyitót minden évben szeptember 22-én, „az egyetem számkivetése napjának évfordulóján” fogja megtartani, ezt – főként szervezési okokból – csak néhány évig sikerült tartani. PTE EL VIII.1.a. ETE 1921. július 6-i tanácsulása, 7. pont.

¹⁷ Pohánka 2011.

¹⁸ Idézi: Benke 2000: 103.

a lakosság nagy része tartott attól, hogy a hallgatók megjelenése botrányokkal és áremelkedéssel jár. De az elhelyezést a tehetős pécsi polgárság azon része is ellenezte, akik sokallták az ezzel járó költségeket: úgy vélték, a város túl nagy áldozatot hoz – egy másik város egyeteméért.¹⁹

Az egyetem és a város viszonyát a két világháború között gyakran az „árva leány” metaforájával jellemezték, mely először Klebelsberg Kuno egy 1928-as cikkében jelent meg: „A pécsi Erzsébet-egyetemre nem annyira az Alma Mater, az anya neve illik rá, mint inkább az árva leányé. Ezzel az egyetemmel igazán senki sem törődött. Pozsonyból először ide menekült Budapestre, azután miniszterségem első hónapjában szerényen bevezettem Pécsre. Új székhelyén nagyon sokan sanda szemmel néztek rá, – egyesek talán úgy, mint mikor leány társaságba egy új, de nagyon szép hajadont mutatnak be. [...] A]z Erzsébet egyetem nem talált Pécsen tárt karokra.”²⁰ 1929-ben Asztalos Miklós író szintén az „elárvult gyermek” képét felvázolva az elhelyezés ideiglenességével indokolta a lakosság tartózkodását: „egy más város egyetemét kapták meg [...]. Az egyetem nem édes, de fogadott gyermek lett.”²¹

Az „árva leány” képe eredeti jelentésében a városlakók közönyére és a városvezetők elégtelennek vélt anyagi hozzájárulásaira utalva a miniszter rosszallását fejezte ki. Anyagi okokból ugyanis a vidéki egyetemek vagy egyes karaik megszüntetése a két világháború között szinte folyamatosan napirenden volt. Bár Klebelsberg elutasította e felvetéseket, az egyetemek fenntartásához hathatós városi támogatást várt el. Ezt Szeged és Debrecen esetében elégségesnek tartotta, így fejlesztési terveikhez komoly anyagi támogatást nyújtott, az ETE kiépítése azonban a húszas években jelentősen elmaradt, melyért Klebelsberg Pécs érdektelenségét hibáztatta, míg a városvezetés a miniszter részrehajlását.²²

Az „árva leány” képe azonban a város- és egyetemtörténeti elbeszélésekben is felbukkant – némiképp eltérő olvasatban. A város történeti elbeszéléseinek alapja az egyetemért folytatott évszázados küzdelem volt, melynek betetőzését az ETE pécsi elhelyezése jelentette, így Pécs számára az „árva leány” befogadása a támogatás és az otthonteremtés metaforájává vált. Az egyetem számára ugyanakkor egyszerre utalt pozsonyi gyökereire és új pécsi kötődésére is, miközben arra is alkalmas volt, hogy az „édes mostoha” szerepében megjelenő városvezetést fogadkozásaira emlékeztesse: „az egyetem Pozsony leánya, de itt örökbe lett fogadva. Családja ott ötszáz, itt hatszáz esztendő s úgy ott, mint itt, egy szerényebb keretű érdemes kultúrintézmény volt előfutárja. Ez a húsz éves, fejedelmi leányzó ennek

¹⁹ Rozs 2003; Lengvári 2004.

²⁰ Klebelsberg Kuno: Jelszavak és valóságok tusája. *Pesti Napló* 1928. december 16. 1–2.

²¹ Asztalos 1929: 225–226.

²² Ladányi 2000: 28–39.; Rozs 2003: 44.

a törökverő bástyavitéznek már tíz év óta dédelgetett arája; s örök hűséget is esküdtek. Leventéje nem engedheti, hogy egyszerűen kiragadják karjából; sőt azt sem, hogy jegyese pártadiadémjáról egy-egy gyöngysávot hasítsanak le” – nyitotta meg Pázmány Zoltán rektor az egyetem bezárásáról újfent felröppenő hírek közepette az 1933/34. tanévet.²³

Ahogy a fenti részlet is mutatja, az egyetemi identitás lokális elemei a költözés után magától értetődően egészültek ki a pécsi hagyományokkal. Míg az ETE alapítása Pozsonyban az Academia Istropolitana szimbolikus feltámadását jelentette, Pécssett a középkori studium generale „leszármazottja” lett. A jelentésteremtés már az első tanévnyitón megkezdődött, az ünnepségnek helyet adó dísztermet ugyanis a középkori egyetem alapítását ábrázoló freskó díszítette.²⁴ Ekkortól Pécs történelmi múltjának és egykori egyetemének méltatása minden olyan beszédben megjelent, mely az ETE szellemi hagyományait vagy éppen a város anyagi támogatását vette számba. A kettős, pozsonyi és pécsi hovatartozásra utaló szimbólumok az egyetem címertervén, tanrendjein is megjelentek.²⁵

Az egyetemi beszédek hangzatos metaforái zökkenőmentesen kapcsolták össze a pozsonyi és a pécsi hagyományokat, az „árva leány” identitásképző elemének rangsorában azonban sokáig az „édesanyát”, Pozsonyt illette az elsőbbség. Az ETE Pozsonyra a költözés után is mint *székhelyére*, és nem mint pusztán *egykori alapítási helyére* tekintett. 1921-ben – többek között – azért is utasította el a debreceni egyetem kooperációra vonatkozó ajánlatát, mivel úgy vélte, önálló intézményként könnyebben visszatérhet Pozsonyba. Ennek – nem is „reményében”, hanem – „biztos tudatában” nyilatkozott úgy Lukinich rektor 1921 nyarán a debreceni rektornak, hogy a pécsi elhelyezés „nem jelenti [...] a számkivetés végét [...]”. Mi ideiglenes székhelyünkön – Pécssett is pozsonyiak maradunk, amennyiben hőn szeretett hazánk területi épsége helyreállításának biztos tudatában eredeti székhelyünkre akarunk majdan visszatérni.”²⁶ Ez okból hárította el 1931-ben az egyetemi tanács, hogy a „Pécssett elhelyezett m. kir. Erzsébet Tudományegyetem” elnevezés helyett a „pécsi m. kir. Erzsébet tudományegyetem” nevet használja, de szimbolikus döntés született 1933-ban is, amikor elmaradt a Pécsre költözés tizedik évfordulójának megünneplése, a karok ugyanis nem tudtak dűlőre jutni, vajon a költözés maga olyan esemény-e, melyet ünnepelni kellene.²⁷

²³ A pécsi Erzsébet Tudományegyetem tanévmegnyitó díszközgyűlése. *Pécsi Napló* 1933. szeptember 26. 1–2.

²⁴ Pálmai 2016.

²⁵ Bővebben lásd: Polyák 2019: 116–117.

²⁶ PTE EL VIII.1.a. 642–1920/21. Lukinich Imre rektor levele, 1921. június 22.

²⁷ Polyák 2019: 112–116.

Bármennyire állandó is volt a befogadó Pécs iránt érzett hála kifejezése, a „hányattatott sors”, a karok felállításáért, majd fennmaradásáért folytatott „folyamatos küzdés” erősebb narratívaképző elemnek bizonyult. A karok bezárását szorgalmazó elképzelések közepette az ETE „menekült”, „elűzött” jellegének emlegetése nagyobb biztonságérzetet nyújtott, mivel tökéletesen illett a kormányzat revíziós retorikájába. Ehhez nyíltan csatlakozva az egyetem vezetése olykor az „irredenta” jelzővel illette az intézményt,²⁸ már idézett beszédében Kérészy rektor pedig a karok esetleges bezárását egyenesen az ország feldarabolásával állította párhuzamba.²⁹

Miközben az egyetemi állásfoglalások azt az elképzelést tükrözték, hogy az ETE mint *intézmény* Pozsonyhoz tartozik, a határozatokat övező viták kétséget ébresztenek afelől, vajon egy egyidejű pécsi egyetemalapítás esetén professzorai követték volna-e a Pozsonyba visszatérő ETE-t. 1923-ban mindössze hét professzor lakott Pécsen, idővel azonban a helybeliek száma folyamatosan nőtt.³⁰ Az egyetem a harmincas évekre szerves része lett a város kulturális és politikai életének. Professzorai irodalmi és tudományos lapokat alapítottak, tagjai lettek helyi kulturális egyesületeknek, megjelentek a városi törvényhatóságban.³¹

A visszatérés gondolatát elsősorban azok tartották életben, akik kinevezésüket még Pozsonyban nyerték, és a város elhagyását személyesen is átélték. Az ETE-t nyolc orvos-, hat bölcsész- és négy jogászprofesszor követte Pécsre.³² Noha kisebbségben voltak azokkal szemben, akik Pozsony elhagyásának szenvedéstörténetét csak elmondásból ismerték, reputációjuk az egyetemi tanácsban a hosszabb szolgálati idő miatt nagyobb volt. A támogatók között találjuk továbbá azokat, akiknek szakmai-tudományos igényeit a vidéki társadalmi-kulturális közeg nem tudta kielégíteni. Az egyetem pécsi tartózkodása ugyanis egészen különböző egzisztenciális lehetőséget és szakmai-szellemi közeget jelentett professzorai számára.

A jogakadémiáról átvett oktatók már a költözést megelőzően is Pécsen éltek, a város társadalmi életének szerves részesei voltak. A leköltöző orvosprofesszorokkal szembeni szakmai féltékenység gyorsan eloszlott, a városi elit tárt karokkal fogadta őket. Törzsvendégei lettek a kávéházaknak, a kórházi munka révén pedig közvetlenebb kapcsolatba kerültek a városlakókkal is. A bölcsészprofesszorok egy része számára azonban az önálló, modern tudósi működéshez elégtelen kulturális-tudományos infrastruktúra (például megfelelő könyvtár) hiánya miatt a pécsi

²⁸ PTE EL XIV.2. 29. t. Entz Béla levele Nagy Emilnek, 1933. május 23.

²⁹ Integer Magyarország, integer egyetem! *Budapesti Hírlap* 1933. szeptember 26. 7.

³⁰ Benke 2000: 118.

³¹ Lengvári 2004: 87–89.

³² Vö. Lengvári (szerk.) 2015.

tartózkodás kevésbé volt vonzó.³³ A költözést irányító rektor, Halasy-Nagy József szerint a városban végig idegenül érezték magukat: „A vidéki egyetem tanárságában holmi számkivetést láttak, s úgy néztek a főváros felé, mint Ovidius Tomiból Róma felé. Ez részben nem is csoda, hiszen a maguk tudományának képviselőjeként egymagukra voltak hagyva: távol az elevenebb tudományos élettől valahogy mindegyikük árvának képzelte magát.”³⁴ Beilleszkedésüket az is nehezítette, hogy a bezárás réme a bölcsészkart fenyegette leginkább, így nem meglepő, hogy többen is arra törekedtek, hogy előadási jogot szerezzenek a budapesti egyetemen. Az idegenkedés – úgy tűnik – kölcsönös volt: az orvos- és jogászprofesszorokkal ellentétben velük kapcsolatban fel sem merült, hogy bekerüljenek a város képviselőtestületébe.³⁵

Az egyes professzorok helyi társadalmi életbe való bekapcsolódása persze az egyéni habitustól is függött. Thienemann Tivadar inkább a szakmai elképzelések megvalósítását biztosító szabadság időszakaként élte meg pécsi működését, ugyanakkor visszaemlékezései megerősítik Halasy-Nagy megállapításait a bölcsésztanárok elszigeteltségéről, s 1935-ben, miután katedrát kapott Budapesten, maga is elhagyta a várost.³⁶ Faluhelyi Ferenc jogászprofesszor több mint 30 városi egyesület tagja volt, a szintén jogász Molnár Kálmán azonban saját elhatározásból vonta ki magát – ahogy nevezte – az „egyesületesdi”-ből és a „társadalmi élet járma”-ból, hogy tudományos munkájára koncentráljon.³⁷

Az egyetemvezetés számára 1938 szeptemberében úgy tűnt, hogy a müncheni egyezményt követő tárgyalások kézzelfogható közelségbe hozzák Pozsony visszacsatolását. Az egyetemi tanács ekkor az utolsó pozsonyi rektor, Fenyvessy Béla indítványára határozatot hozott, hogy mindent elkövet, hogy „a köztudatból kikerüljön a mi egyetemünk menekült volta s ehelyett a Pozsonyból elűzött vagy elüldözött egyetem kifejezés kerüljön a köztudatba”, valamint hogy Horthyhoz fordul annak érdekében, hogy Pozsony visszacsatolása esetén az ETE – a pécsi egyetem fenntartása mellett – mielőbb térjen vissza a városba.³⁸ A Fenyvessy-javaslat elfogadása azonban komoly vitát generált. Vélhetően a költözést ellenzők megnyugtatóra született meg néhány héttel később Pekár Mihály professzor

³³ Szeberényi 2014: 117–120.

³⁴ Halasy-Nagy 1999: 228.

³⁵ Halasy-Nagy 1999: 228.

³⁶ Thienemann 2010: 110.

³⁷ Idézi: Schweitzer 2009: 220. Vö. Lengvári 2004: 88.

³⁸ PTE EL VIII.101.a. ETE 1938. szeptember 26-i ülése, 34. pont. Mivel a fővárosból származó értesülések szerint az állásfoglalás nem volt aktuális, Fenyvessy hamarosan visszavonta az indítványt, így azt nem juttatták el Horthynak.

Javaslat a pozsonyi és a pécsi egyetem jövőjére című emlékirata, melyben leszögezte, hogy Pozsony visszaszerzésével „a húsz év előtt elvett egyetemünket vissza kell vennünk”, ugyanakkor hosszasan érvelt az ETE helyett Pécssett felállítandó „Nagy Lajos Király Egyetem” mellett. A legkényesebb kérdésben, az oktatók jövőjével kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy mindenkinek magának kell eldöntenie, hogy menni akar-e vagy maradni.³⁹

Az első bécsi döntéssel Pozsony nem került vissza Magyarországhoz, az észak-erdélyi területeket visszajuttató második bécsi döntés azonban már komoly hatással volt az ETE jövőjére, de nem várt módon: a VKM ugyanis a kolozsvári egyetem visszaállítása mellett döntött, s hogy ennek anyagi alapját megteremtse, a pécsi bölcsészkart 1940 őszén ideiglenesen bezárta. Az ismét „csonkává” váló egyetem számára a visszaköltözés másodrangúvá vált, a pozsonyi gyökök identitásképző szerepét a Pécshez való ragaszkodás vette át: az egyetemvezetés ugyanis úgy ítélte meg, hogy a bölcsészkar visszaállítását csak itt remélhetik. A következő években az ETE, a városi és a dunántúli törvényhatóságok több felterjesztéssel fordultak a VKM-hez.⁴⁰ Memorandumaikban az egyetemet már kizárólag a „Dunántúli egyetemként”, a régió fejlődésének kulcstényezőjeként jelenítették meg. A történeti elődök közül a középkori pécsi egyetemre való hivatkozás vált dominánssá. Vargha Damján rektori székfoglaló beszédében már a pécsi egyetemet alapító 1367-es pápai bullából vezette le „mai Erzsébet-Egyetemünk létalapját és léte jogosultságát” és azt, hogy az ETE csak a bölcsészkar visszaállításával lehet „Nagy Lajos egyetemének folytatója”.⁴¹ A Pozsonyba való visszatérés kívánalma épp a revíziós sikerek közepette tűnt el az egyetemi retorikából, helyette az egyetemvezetés inkább arra szólította fel a városlakókat, hogy ragaszkodjanak egyetemükhöz, hallgatóit pedig, hogy szeressék Pécsset és a Dunántúlt.⁴²

*

A középkori egyetemek mint referenciapontok a várostörténeti narratívákban arra szolgáltak, hogy alátámasszák a felsőfokú intézmény befogadására való alkalmasságot, és legitimálják a városvezetés új egyetem alapítása érdekében tett erőfeszítéseit. A befogadó város felsőoktatási hagyományainak felvállalása egy fiatal egyetem számára a működés első, bizonytalan éveiben egy saját, historizálható múlttal nem rendelkező intézményt látott el évszázados távlatokkal, s az akadé-

³⁹ PTE EL XIV.2. 12. t. *Javaslat a pozsonyi és a pécsi egyetem jövőjére*, 1938. október 21.

⁴⁰ Schuch 2003: 37–40, 61–79.

⁴¹ ETE 1942: 16.

⁴² ETE 1942: 24–25, 32–33.

miai szférában, ahol a státusz általában a korral jár, mindez bizonyos presztízst is jelentett. Ezentúl az Erzsébet Tudományegyetem vezetésének döntése, hogy „beleírja magát” az őt befogadó városok felsőoktatás-történetébe, stratégiai célokat is követett, a mindenkori városvezetés pártfogásának szimbolikus ösztönzését szolgálta.

Az, hogy az ETE alig néhány éves működés után alapítási helyének elhagyására kényszerült, nyilvánvaló törést jelentett az egyetem életében, melyhez szükségszerűen hozzá kellett igazítani az intézmény identitásáról, szerepéről szóló elbeszéléseket is. Ez azonban inkább finomhangolást, mintsem radikális váltást jelentett. Egyrészt a „számkivetettség” könnyen beilleszthető volt az új karok felállításával összefüggésben kialakult „folyamatos küzdés” narratívájába, másrészt a székhely-váltás körülményei éppenséggel megerősítették az alapítási helyhez fűződő szimbolikus kapcsolatokat, hiszen az ETE a székhely elvesztését – a trianoni békeszerződés jelentette traumára adott politikai-társadalmi reakciókkal egybehangzóan – ideiglenesnek fogta fel. A Pozsonyhoz való ragaszkodás ráadásul újabb érveket szolgáltatott az ETE nemzetstratégiai jelentőségét leíró elbeszélésekhez. Pozsonyt az tette referenciaponttá, hogy Trianon igazságtalanságának emlékezeti helyévé vált, a városhoz való „ragaszkodás” nem a konkrét, lokális-társadalmi közeg iránti nosztalgiával állt összefüggésben.

Az ETE egyetemi identitást megfogalmazó elbeszéléseit elsősorban az egzisztenciális válságok formálták, a finomhangolások célja az egyetem (vagy egyes karai) létét fenyegető krízisek elhárítása volt. Annak érdekében, hogy legitimációját és integritását megőrizze, az egyetem az önmagáról szóló elbeszéléseit hozzáigazította a háború előtti és utáni magyar kormányzatok nemzetépítő, nacionalista, irredenta retorikájához. Míg a nemzeti kultúra felvirágoztatásában játszott szerepről vagy a Pozsonyba való visszatérésről szóló elbeszélések elsősorban jövőbeli perspektívákat kínáltak, az éppen aktuális székhelyhez fűződő kapcsolatokról szóló elbeszélések inkább a jelenben mutatkozó nehézségekre, az egyetemfejlés konkrét problémáira igyekeztek megoldást találni. Ez magyarázza, hogy a Pozsonyhoz való ragaszkodás mint narratívaképző elem épp a revíziós sikerek eufóriája közepette vesztette el jelentőségét. A bölcsészkar bezárása az ETE létét, lényegét fenyegető reális veszélyt jelzett, melyet az egyetemvezetés csak úgy látott elháríthatónak, ha az elvesztett székhelyhez fűződő szimbolikus kapcsolatok legitimáló ereje helyett aktuális közege, Pécs és a Dunántúl nagyon is konkrét támogatására hagyatkozik.

Nagyjából ezzel egy időben vált nyilvánvalóvá az is, hogy az ETE intézményi identitásában rejlő jövőbeli perspektívát a közösség tagjai egyéni s szintén egzisztenciális szempontjaikra tekintettel eltérően ítélik meg: míg egyesek ragaszkodtak

VI. TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI

a „pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem” ideájához, mások esetében erősebbnek mutatkozott a tudományos-professzori szférához vagy éppen a lokális közeghez való kötődés.

Források

Levéltári források

Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Levéltár (PTE EL)

VIII.1.a. Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Rektori Hivatalának iratai (1914–1923)

VIII.101.a. Erzsébet Tudományegyetem Tanácsának jegyzőkönyvei (1923–1944)

XIV.2. Dr. Entz Béla irathagyatéka (1923–1943)

Nyomtatásban megjelent források

ETE 1917 *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1917/18. tanévi irataiból.* 1. Füzet. Pozsony, 1917.

ETE 1918 *A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1917/18. tanévi irataiból.* 3. Füzet. Pozsony, 1918.

ETE 1942 *A Magyar Királyi Erzsébet-Tudományegyetem 1941–42. tanévi irataiból.* Pécs, 1942.

Sajtó

Budapesti Hírlap 1933.

Pécsi Napló 1933.

Pesti Napló 1928.

Hivatkozott irodalom

Asztalos Miklós: Pécs szellemi élete. *Magyar Szemle* (3.) 5–8. 216–226.

Benke József 2000: *Egyetemünk története.* Pécs.

Császár Mihály 1914: *Az Academia Istropolitana, Mátyás király pozsonyi egyeteme.* Pozsony.

van Duin, Pieter C. 2009: *Central European Crossroads. Social Democracy and National Revolution in Bratislava (Pressburg), 1867–1921.* New York – Oxford.

- Dhondt, Pieter (szerk.) 2015: *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*. Brill. (doi: <http://doi.org/10.1163/9789004265073>)
- Halasy-Nagy József 1999: Summa vitae. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historiae Literarum et Artium* 2. Szeged, 207–237.
- Ladányi Andor 2000: *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Budapest.
- Lengvári István 2004: A város és az „árva leány”. Pécs és az Erzsébet Tudományegyetem. *Limes* (17.) 4. 83–92.
- Lengvári István 2014: Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera ad Astra* (1.) 1. 15–25. (doi: <http://doi.org/10.15170/paaa.2014.01.01.02> – letöltés: 2022. április 24.)
- Lengvári István (szerk.) 2015: *Pécsi Egyetemi Almanach I. 1367–1950*. Pécs, 2015.
- Lukinich Imre 1933: *Az egyetem alapításának története*. Pécs.
- Müller, Winfried 1998: Erinnern an die Gründung. Universitätsjubiläen, Universitätsgeschichte und die Entstehung der Jubiläumskultur in der frühen Neuzeit. *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte* (21.) 79–102. (doi: <http://doi.org/10.1002/bewi.19980210202> – letöltés: 2022. április 24.)
- Paletschek, Sylvia 2010: Festkultur und Selbstinszenierung deutscher Universitäten. In: Ilka Thom – Kirsten Weining (Hg.): *Mittendrin. Eine Universität macht Geschichte. Ausstellung anlässlich des 200-jährigen Jubiläums der Humboldt Universität zu Berlin*. Berlin, 88–95. (doi: <http://doi.org/10.1524/9783050089836.88> – letöltés: 2022. április 24.)
- Picard, Emmanuelle 2012: Recovering the History of the French University. *Studium* (5.) 3. 156–169. (doi: <http://doi.org/10.18352/studium.8253> – letöltés: 2022. április 24.)
- Pálmai Dóra 2016: Dudits Andor freskója az Erzsébet Tudományegyetemen. *TGYO-Blog*, 2016. március 24. (<http://tgyoblog.wordpress.com/2016/05/24/dudits-andor-freskoja-az-erzsebet-tudomanyegyetemen/> – letöltés: 2021. február 26.)
- Pohánka Éva 2011: Az újkori pécsi felsőoktatás története. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 31–45.
- Pohánka Éva – Lengvári István 2011: A pozsonyi, majd pécsi M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem. In: Fedeles Tamás – Lengvári István – Pohánka Éva – Polyák Petra: *A pécsi felsőoktatás évszázadai*. Pécs, 47–81.

- Polyák Petra 2014: Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai. *Per Aspera ad Astra* (1.) 1. 115–137. (doi: <http://doi.org/10.15170/paaa.2014.01.01.08> – letöltés: 2022. április 24.)
- Polyák Petra 2019: Pécsi egyetemi jubileumok a 20. században. In: Wéber Adrienn (szerk.): Évszázados történetek Pécsről. *Dolgozatok a Csorba Győző Könyvtár Helyismereti Gyűjteményének műhelyéből*. Pécs, 111–126.
- Popély Gyula 2005: *Búcsú a főiskoláktól. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság (1918–1945): a fiatal magyar értelmiség útkeresése*. Pozsony.
- Ravaszh János 1983: *Pécsi Tudományegyetem, 1923–1950*. 1–7. kötet. Kézirat. [Pécs].
- Rozs András 2003: Pécs, a befogadó város. In: Nagy Ferencné – Vonyó József (szerk.): *80 éve Pécssett. A város és egyeteme*. Pécs, 35–48.
- Schuch, Gereon 2003: *Hochschulen und politischer Wandel. Eine exemplarische Untersuchung der Universität Pécs (Ungarn) in den Jahren 1939–1950. (Inauguraldissertation)*. Stuttgart.
- Schweitzer Gábor 2009: „Szigorú censor voltam...”. Részletek Molnár Kálmán (1881–1961) közjogász professzor visszaemlékezéseiből. In: Kaposi Zoltán – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 20*. Pécs, 213–231.
- P. Szabó Béla 2011: „Az 1912. évi XXXVI. törvénycikk »a debreczeni és a pozsonyi magyar királyi tudomány egyetem felállításáról« szövege és miniszteri indoklása” (Forrásközlés). *Gerundium* (2.) 1–2. 135–162.
- Szabó Pál 1940: *A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága*. Pécs.
- Szeberényi Gábor 2014: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. Egy „vidéki” történészprofesszori egzisztencia lehetőség-feltételei az 1920-as évek elején I. *Per Aspera ad Astra* (1.) 2. 117–137. (doi: <http://doi.org/10.15170/paaa.2014.01.02.07> – letöltés: 2022. április 24.)
- Thienemann Tivadar 2010: *Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések*. Pécs.
- Ujváry Gábor 2003: Konzervatív reform a neobarokk Magyarországon. A két világháború közötti tudománypolitika és a pécsi egyetem. In: Nagy Ferencné – Vonyó József (szerk.): *80 éve Pécssett. A város és egyeteme*. Pécs, 25–34.
- Vér Eszter Virág 2006: Erzsébet királyné magyarországi kultusza emlékezhelyei tükrében 1898–1914 között. *Budapesti Negyed* (14.) 2. 5–180.